
Розділ I. Перша світова війна в документах, спогадах, історіографії.

Геннадій БОНДАРЕНКО (Луцьк)

ВОЛИНЬ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Чим далі у часі опиняються події Першої світової війни, тим більше з'являється поглядів та оцінок різних історичних шкіл і напрямів. Хоча частина з них, особливо основних воюючих сторін, продовжує відбивати старі доктрини у концептуальних підходах. Сучасність вимагає з нових позицій подивитися на історію. Необхідно дати оцінку тим революціям і війнам XIX і XX століть, які торкалися українських земель та українців в різних державах, особливо в Австро-Угорській та Російській імперіях. Ці нові позиції – існування сьогодні суверенної Української держави і української нації. У цій публікації виділено кілька питань, які на думку автора мають визначати погляд української історичної науки на революції, війни і воєнні дії, на їхні наслідки та вплив на окремі регіони і на долю людей революційних і воєнних лихоліть. Тим паче, що Перша світова війна пов'язана з низкою революцій, які частково змінювали її характер і спрямування воєнних дій.

Перше питання, яке постає, це те, що історія воєн має розглядатися з позицій існування Української держави. Кожного разу і по кожній революції або війні має бути доведено, чи є ці події українською історією, чи, можливо, українці були втягнуті в орбіту революційних і воєнних дій, особливо світових воєн, на боці різних держав і коаліцій, а сьогодні мають вивчати цю історію як свою. Хоча, з позицій всевітньої історії, «чужої історії» не буває. Окремо варто розглянути долю Волині та її мешканців під впливом війни і революційних подій.

Важливі з воєнно-історичної та воєнно-політичної точки зору окремі події, а саме: Луцький (Брусилівський) прорив, Брестський і Ризький мир як наслідки Першої світової війни, у Другій світовій – перші дні війни, оборона Києва, Одеси, Севастополя, Битва за Дніпро, Луцько-Рівненська і Поліська операції, бої за Ковель, визволення Варшави, Берлінська операція та інші, а також воєнно-історичні наслідки мусять бути в українській історії. Але майбутні історики України їм ще дадуть належну оцінку.

Друге питання стосується причин, наслідків і впливів революцій та воєн на життя людей, становище України й українців та їх місце і роль у геополітиці різних держав. Основною причиною Першої світової війни було загострення суперечностей між провідними країнами світу, внаслідок нерівномірності їх економічного розвитку, змінилося співвідношення сил у світовій капіталістичній системі, де почалися претензії на розподіл ринків збуту і колоніальних володінь. Другою причиною був той факт, що на початку XX ст. розвиток науково-технічного прогресу призвів до появи нових, більш потужних засобів знищення людей, які могли застосувати воюючі сторони. Найменше згадується третя причина – намагання окремих чисельних народів, які знаходилися у складі великих імперій, в тому числі українців, створити свою національну державу

Третє питання визначає ставлення до революцій і воєн як до подій, що є одвічними супутниками людської історії. Але, варто зауважити, що людство не живе тільки ними і з політичною історією. Людство живе відтворенням і збереженням історичного досвіду поколінь, як власне і відтворенням наступних поколінь. Ті народи, які жили за рахунок воєн і грабунків, зникали в історичному часі, оскільки вони або асимілювалися із завойованими, або самі гинули, а держави завойовники – розпадалися, коли вже нічого було завойовувати. Після кожної війни необхідно відтворити себе, економіку, освіту, науку, культуру, традиції, які свідчать про історичний досвід поколінь. Цей досвід не може перериватися в часі, інакше етнос, народ, нація зникне з карти світу. Отже, якщо неможливо відвернути війну, то слід вийти з неї з найменшими втратами і з можливостями відтворення суспільства.

Четверте питання, є найбільш злободенним, актуальним і стосується висвітлення участі учасників подій, які важливу частину свого життя пов'язують з революційними і воєнними роками початку XX ст., воєнними Другої світової війни і повоєнними роками. Це питання відстрочене у майбутнє. Воно стосується ставлення до революцій і воєн майбутніх поколінь. Сьогодні, принаймні три покоління, знаходяться у конфліктній ситуації стосовно оцінок і стосовно морально-етичних принципів спілкування, і знайти примирення між ними надзвичайно складно, а інколи майже неможливо.

По-н'яте, як би ми не починали розглядати революційну і воєнну історію будь-якого регіону, у підсумку постає питання впливів на його становище і розвиток та на життя людей. Ні у Литовській, ні у

Польській, ні в Австро-Угорській, ні Російській чи Радянській державах не стояло питання забезпечення і врахування інтересів та потреб населення приєднаних або завойованих земель. Їх врахування мало місце лише коли співпадало з інтересами пануючих верств і держави. І сьогодні, скажімо, не коректним є твердження, що потрібно дякувати Сталіну і СРСР за ті землі, які має Україна і за існуючі кордони. Добре відомо, що СРСР зайняв території Західної України, Буковини, Придунав'я, зміцнюючи власні кордони і розширюючи власну територію. А це – масові репресії, виселення, переселення і депортації населення, які стверджують, що СРСР дбав лише про свої геополітичні інтереси. На сучасному етапі, коли у розпалі Третя світова війна, як вважають окремі історики і політики, це війна з тероризмом, історія минулих воєн і воєнних конфліктів має розглядатися більше з тих позицій, щоб не було нових гарячих точок на планеті і щоб цінилося життя людини і життя цивілізації. На жаль терористичні дії поступово на сході України переростають у війну, яка одержала назву «гібридної». Хоча цей термін не вичерпує характеристики того, що відбувається.

Як цінилося життя людини у попередніх війнах відомо. Тому сучасне політичне мислення має свідчити про те, що основні загальнолюдські цінності – життя людини і цивілізації мають бути основою будь-якої політики, в тому числі і, у першу чергу, різних силових структур. На землях України, зокрема, Волині та Полісся є багато поховань. Якби ті, хто у них лежать змогли заговорити, то вони б заговорили всіма мовами Європи і більшістю мов світу. А це тому, що по цій території пройшло і прошуміло багато воєнних подій від великого переселення народів 1500 років тому і, завершуючи світовими війнами ХХ ст.

ХХІ ст. поки що не очистилося від болячок минулого. Ще не настав „кінець історії”, як його визначають Ф. Фукояма і С. Кримський. „Кінець історії” прогнозує не кінець світу, а позбавлення людства від воєн, тероризму, сніду, наркоманії тощо. „Кінець історії” старої і початок нової історії продовжують залишатися відкладеними у майбутнє.

Щосте, і теж важливе питання, це питання визнання і вшанування героїв. Кризь призму героїки проходять історичні оцінки революційних і воєнних подій. Ідеологічна та політична строкатість суспільства викликає суперечливе ставлення до героїв. В сучасному розумінні це ставлення до Героїв Радянського Союзу і Героїв Соціалістичної Праці, до Героїв України.

На цьому тлі постає питання: Чи потрібний інститут героїв? Звичайно, що кожна політична сила своєю ідеологією та політикою буде творити або вирізняти „своїх” героїв. Серед героїв є: герої миротворчих контингентів з Угорщини, Чехословаччини, Афганістану, Сирії, герої Першої і Другої світових воєн з одного боку. З іншого – це герої часів УНР, Гетьманату, Директорії, герої національно-визвольних змагань – Поліської Січі та УПА, дивізії „Галичина”. У сучасності – це герої Небесної сотні і АТО. І це важлива проблема не лише історії, а й сучасної політики та моралі. Але героями є й ті, які здійснили відкриття у науці, освоєнні земних і космічних просторів, рятували людей під час різних катастроф, природних і штучних, на воді, при пожежах тощо.

Коли постає проблема воєн і героїв, то слід визначати, очевидно, героїзм людини за вчинками, а не виставляти ідеологічні та політичні штампи як критерії героїзму. Найчесніша і найсправедливіша історія, в тому числі й воєнна, є та, яка не дає ідеологічних і політичних оцінок, хоча без таких оцінок вона не обходиться. Українська воєнна історія захоплює чимало тем, які стосуються подій світового, міжнародного значення, але на які не мали вирішального впливу ні регіон, ні його мешканці.

Дуже важливо, щоб патріотичне виховання на воєнній історії не створювало протистояння і суперечливих думок, які його викликають. Виховна робота має бути вдумливою і відповідати потребам держави і армії, її доктрині. Вона має враховувати регіональну історію на основі історико-краєзнавчих досліджень.

З погляду на минулі століття, у яких змінювалося становище українських земель та українців, виникає думка про стереотипи мислення в оцінках щодо їхнього статусу і становища. Кожна держава, яка володіла українськими землями, намагалася обґрунтувати своє право на володіння. Такою була радянська держава, тому її стереотипи продовжують найбільше шкодити формуванню національного світогляду і політиці української державності. Частина політиків продовжує виражати ідеї та погляди вже не існуючої держави та ідеології, на жаль по всьому пострадянському просторі, окрім Російської Федерації, яка формує свою політику не лише як правонаступниця СРСР, але й як суверенна і незалежна держава, а сьогодні її керівники стали на позиції створення нової імперії.

Історичні оцінки минулого, у тому числі й воєнної історії, мають бути з урахуванням оцінок історії та політики сучасних держав, які багато у чому продовжують логіку „окупаційного мислення”, хоча і не територіального, крім Російської Федерації, але світоглядного. Звичайно, що найбільше це стосується тих держав-сусідів, у складі яких знаходилися або знаходяться українські землі і в арміях яких були представлені українці.

Якщо у минулому відбувалося втягнення України та українців у воєнні події, то сьогодні відбувається втягнення її у воєнно-політичну історію колись воюючих сторін на свій бік. Варто виробити власну національну концепцію воєнної історії, відсторонену від зверхності інших воєнно-політичних доктрин і намагання підпорядкувати її власним ідеологічним та політичним потребам. Конкретні краєзнавчі регіональні дослідження мають сприяти цьому. Достатньо того, що Україна втратила впродовж століть частину етнічних територій, а українці несли важкий тягар різних асиміляторських тенденцій у політиці та культурі. Слід розставити акценти стосовно сучасних оцінок доктрин воюючих сторін та геополітичних проблем різних часів, від давньої та середньовічної історії і до початку XXI ст.

Перша світова війна, від початку якої пройшло 100 років, як суспільне явище, що мало і досі має вплив на подальшу європейську та світову історію, тягарем лягла на долю Волино-Поліського краю та його людей. Про це свідчить аналіз суспільних процесів як перших повоєнних років, так і наступних десятиліть.

Світова війна як суспільна стихія має вивчатися з усіх сторін. Статистика свідчить, що кожна наступна війна забирає все більше життів серед мирного населення. Якщо Перша світова війна забрала 10% мирного населення від загальної кількості загиблих, то друга світова – вже 50%, а наступні, навіть локальні війни і терористичні акти, забирають життя мирного населення, що складає 90% від загальних втрат. Тим більше, що захист від сучасної зброї масового знищення і від терористичних акцій мають війська і спецслужби, а не мирне населення. Втім, події Першої світової війни та їхнє вивчення показують, що інтерес різних фахівців дає можливість дослідити такі сторони явища як: бойові дії та операції воєнно-історичного характеру, воєнно-політичну історію, яка торкається проблем причин розв'язання і участі політиків і політичних угруповань в час ведення і завершення війни. Навіть воєнно-економічні проблеми вивчені досить глибоко. Але досі залишаються не дослідженими регіональні, локальні впливи на ті території, де відбувались основні події і на долі людей, які потрапили у вир воєнних дій.

Події Першої світової війни ставлять кілька цікавих питань перед викладанням історії, а саме: Чію історію ми вивчаємо? Для чого ми її вивчаємо? Яку частину у цій історії займає вивчення причин, результатів і наслідків війни для долі України і, зокрема, Волині?

Втім, події Першої світової війни у нашому краї свідчать про те, що саме тут проявилася необхідність виборювати власну незалежність поляками, фінами та українцями. Національне питання в Європі було важливим чинником участі у Першій світовій війні тих народів, які прагнули до незалежності і створення власної держави. Не випадково більшовики у своїй ході до захоплення влади використовували гасла: «Перетворити світову війну у громадянську», і «Право націй на самовизначення». Поруч проходять історичні постаті того часу, а саме: М. Брусилів [5; 6], Маненнергейм [28], П. Скоропадський [20], Ю. Пілсудський та ін

Аналіз шкільної програми і підручників показує, що вивчення минулого українського народу і його окремих територій часто вписується через історію інших держав і народів та й не підпорядковано проблемам розуміння існування незалежної сучасної Української держави із власною внутрішньою і зовнішньою політикою та інтересами внутрішнього розвитку в галузі освіти, науки, виховання громадян відповідно до Конституції і формування громадянського суспільства.

Таким чином, для аналізу уроків Першої світової війни, що стосується України, зокрема, Волині і Полісся, необхідно вникнути в ту ситуацію, що сьогодні ми маємо розглядати війни з позицій існування Української держави та її історико-політичних інтересів. Тим більше, що втрати, які понесла Україна і її окремі регіони до сих пір не пораховані і не визначені у різних вимірах економіки, соціології, демографії тощо.

Важливим є питання подолання стереотипів ставлення до “своїх” і “чужих”, що брали участь у війні з обох сторін. У підручниках минулого часу кожна сторона визначала “своїх” і “чужих” залежно від того в складі якої держави знаходилися українські землі. Сьогодні, очевидно, для українців і, зокрема, волинян, немає ні “своїх”, ні “чужих”, а є сторони, які вели воєнні дії на території України і краю, зокрема. Подібна ситуація складається і по відношенню до подій та воюючих сторін у Другій світовій війні, але ці стереотипи більш живучі тому, що вони ближчі в часі, а представники воюючих сторін добре знають одне одного.

Продовжується до тепер вивчення війни, яке у шкільних підручниках представлено на основі розкриття воєнних дій, героїки тих часів без аналізу уроків війни та її наслідків для краю. Волинь у Першій світовій війні це не лише Луцький прорив і генерал Брусилів, це долі сотні тисяч краян які потрапили у вир війни, яка наклала відбиток на наступні два десятиліття, що призвели до Другої світової війни, у якій знову українські землі стали тривалим театром воєнних дій у Європі. Окупаційні адміністрації, гроші, окупаційні поштові відправлення та економічні проекти пограбування краю створювали несприятливі умови для життя людей, які виїздили за межі театру воєнних дій, кидали свої оселі та господарства, шукаючи кращої долі.

Ще у радянський час місцеві дослідники звернули увагу на події і впливи Першої світової війни у краї, зокрема Ф. Акімов [1], М. Гурін [11], Л. Дещинський [13], К. Кисельов [16], О. Михайлюк [23], І. Кичій [17], В. Кудь [18], Д. Огарин [24], Р. Оксенюк [25; 26]. Втім, більшість публікацій зв'язували війну з революційними подіями і революційними військовими частинами. В основному давалися класово-політичні оцінки та підбиралися відповідні документи [4; 7: 10; 38]. Поза увагою залишились релігійне життя і національних меншин. Лише ставлення російської влади до німців Волині, які втратили своє майно у 1915 – 1916 роках, простежується у дослідженні М. Костюка [19].

Мабуть кладовища і поховання, насипи і кургани ховають чимало таємниць про тих, хто назавжди залишився у цій землі так і не зрозумівши своєї місії. Польські, литовські, німецькі, австрійські, угорські, російські поховання можна знайти у нашому краї. Саме вони свідчать про трагедію тих, хто в них похований і про трагедію нашої порубіжної землі, яка завжди була об'єктом чиїхось зазіхань. Цій темі присвячена публікація М. Цапа [40].

Досить цікавою для історії Волині є праця українського дослідника з діаспори В. Трембіцького, книга якого представлена Інститутом Дослідів Волині у Вінніпезі і є у відділі діаспорної літератури бібліотеки Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки [35]. Він поставив питання про становище Великої Волині у 1918 році, яке і сьогодні є актуальним для тих, хто вивчає різні етапи розвитку історичної Волині, тобто території, на яку накладалося поняття «Волинь».

До 80-ї річниці Першої світової війни у Луцьку в 1994 р. вже проходила цікава конференція “Документально-художня проза про Першу світову війну”, яка збирала науковців з багатьох міст України, краєзнавців, письменників і стосувалась проблем її висвітлення в художній, історичній та публіцистичній літературі. Вже на цій конференції важлива увага була приділена долі краю і його людей, що вплинуло на розуміння місця і ролі подій при історичних і політичних оцінках всесвітніх, європейських і, нарешті, українських [14].

Окремі праці волинських дослідників були присвячені цікавим подіям Першої світової війни, які раніше в радянській історіографії достатньою мірою не розглядалися. Частина цих публікацій вийшли у наукових збірниках Волинського, а згодом Східноєвропейського університету. Це, зокрема, Б. Бернадського [2; 3] про економіку і суспільне життя, Б. Заброварного і О. Михайлюка [15], О. Соловійова [31; 32] про становище селянства, економіки краю та розв'язання аграрних проблем, а також про стосунки між поляками [30] та українцями і діяльності січових стрільців [33; 39].

Воєнній історії краю було присвячено історико-краєзнавчі конференції, у яких брало участь широке коло вчених, у тому числі по Першій світовій війні. Опубліковано збірники матеріалів, доповідей і повідомлень, зокрема 19 і 30 випусках випусках *Минуле і сучасне Волині та Полісся* [21; 22].

Втім, найбільш змістовною і комплексною є монографія О. Дем'янюка [12], що охоплює події у Волинській губернії, пов'язані з воєнними геополітичними, економічними та іншими питаннями її розвитку 1914 – 1921 рр. Окреслено ряд важливих аспектів воєнно-політичного і соціально-економічного впливу Першої світової війни та Української революції 1917 - 1921 рр. не тільки на розвиток території, а й на формування національної свідомості українців.

Однак цих публікацій мало для того, щоб більш повно відтворити картину тогочасної багатостраждальної Волинської землі та її людей. Дослідників ще чекають документи багатьох архівів і приватних зібрань. На жаль вже не можна знайти живих свідків для відтворення усної народної історії, тому це є важливий урок для сучасників, які мають зберегти свідчення тих, хто пережив наступні не менш буремні події пов'язані з Другою світовою війною та її наслідками. Живучими залишаються колишні воєнні доктрини сторін, що воювали, які мають вплив на вивчення і осмислення минулих подій. Тому і була проведена історико-краєзнавча конференція 23 жовтня 2013 р. у Луцькому педколеджі і видано матеріали «Волинь напередодні Першої світової війни» [9], яка мала на меті розповісти про цю війну, 100-річчя якої наближалось, враховувати існування держави Україна, котрій більше 20 років і давати належні оцінки саме з позицій її існування як суверенної і незалежної. Наша держава тепер не може мати на меті втягнення власного народу у подібні в минулій історії ситуації, коли розігрувалася українська карта у європейській та світовій політиці. Інтереси власні та орієнтація на власні сили мають бути основою внутрішньої та зовнішньої політики на всіх рівнях, починаючи з регіонального. Саме така точка зору, на думку автора, має лежати в основі наукової, пошукової, історико-дослідницької діяльності, виховної роботи та краєзнавчої освіти в усіх закладах освіти, культури, науки.

І. Акімов Ф. Большевики Украины в борьбе за солдатские массы (1914 – март 1917 гг.). – К.; Одесса: Выща школа, 1989. – 134 с. (про Волинь у 1914 – 1917 рр. – с. 17, 20, 23-25, 41, 51, 81, 165).

2. Бернадський Б. До питання про стан економіки Волинської губернії в роки Першої світової війни // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ. Вип. 3. – Луцьк: Вежа, 1998. – С. 49-55.
3. Бернадський Б. 1914-й рік на Волині: кілька фрагментів суспільно-політичного життя // Науковий вісник ВДУ. – № 3. Серія історія. Вип. 1. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 74-84.
4. Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 г. – декабрь 1920 г.): Сб. документов и материалов. – Житомир: Облвидав, 1957. – 479 с.
5. Брусилов А. Мои воспоминания. – М.: Воениздат, 1963. – 287 с. (Луцький прорив 1916 р. – с. 182, 183, 185-189, 195, 196).
6. Брусиловський прорив на Волині. Факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети / Упор. І. Пасюка. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2006. – 96 с.
7. Великая Октябрьская социалистическая революция: Хроника событий, 11 января – 5 марта 1918 г. – М.: Наука, 1986. – 511 с. (наступ німців на Луцьк – с. 323, 336).
8. Войсковые комитеты действующей армии. Март 1917 г. – март 1918 г.: Сб. документов. – М.: Наука, 1982. – 608 с. (Волинь – с. 36-37, 414-416).
9. Волинь напередодні Першої світової війни. Науковий збірник. Матеріали науково-практичної конференції, м. Луцьк, 23 жовтня 2013 р. / Упоряд. О. Дем'янюк, А. Кравець. – Луцьк: ЛПК. 2013. – 116 с.
10. Гражданская война на Украине. 1918 – 1920. Сб. документов и материалов. В 3-х т. – К., 1967.
11. Гурин М. Великая Октябрьская социалистическая революция и борьба большевистских организаций за установление и укрепление Советской власти на Волини: 1917 – 1918 гг. // Научные записки Житомирского сельскохозяйственного института. – Т. 5. – Житомир, 1958. – С. 9-16.
12. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914-1921 роках / О. Й. Дем'янюк. – Луцьк: Твердиня, 2011. – 320 с.
13. Дециньський Л. Великий Жовтень на Волині: 3 історії революційної боротьби трудящих і солдатських мас під керівництвом більшовиків за владу Рад: Лютий 1917 – лютий 1918 р. – Львів: Вища школа, 1977. – 181 с.
14. Документально-художня проза про Першу світову війну. Матеріали і тези допов. та повідомлень міжнародної наук.-теоретичної конференції. – Луцьк: Б.в., 1994. – 196 с.
15. Заброварний Б. Й, Михайлюк О. Г. Українське село в роки першої світової війни: Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 148 с.
16. Кисельов К. Селянський рух на Волині напередодні Великої Жовтневої соціалстичної революції // Наук. записки Житомирського педінституту. Серія суспільних наук. – Т. 6. – Житомир, 1957. – С. 5-21.
17. Кичий І. Борьба за власть советов на Правобережной Украине. – Львов: Вища школа, 1986. – 148 с.
18. Кудь В. Селянство Волині і його революційна боротьба в роки першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) // Питання історії народів СРСР. Вип. 14. – Х., 1972. – С. 119-129.
19. Ліквідація майна Волинських німців. Ліквідація имущества волинских немцев в 1915 – 1916 гг. / сост. и автор М. Костюк – Луцьк: Твердиня, 2014. – 632 с.
20. Мацюк Н., Комар В. Волинь в державотворчих процесах доби гетьманату (1918 р.) Павла Скоропадського // Консерватизм і державотворення в Центрально-Східній Європі. – Луцьк – Люблін, 1997. – С. 46-47.
21. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневичини та Полісся. Матеріали XIX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 90-й річниці Брусиловського прориву та 100-й річниці від дня народження організатора партизанського руху на Волині Антона Бринського, 21 – 22 вересня 2006 року, м. Луцьк – смт. Маневичі. – Луцьк, 2006. – 69 с., іл.
22. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сторінки воєнної історії краю. Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. Збірник наукових праць. Випуск 30. – Луцьк: Пульс, 2008. – 454 с.
23. Михайлюк О. Селянський рух на Волині в 1917 р. // Наукові записки Луцького пед. ін-ту. Т.7. Серія сусп. наук. – Луцьк, 1957. – С. 89-100.
24. Огарін Д. З історії боротьби селянства Волині за Радянську владу в 1917-1920 роках // Наукові записки Луцького пед. ін-ту. Т.7. Серія сусп. наук. – Луцьк, 1957. – С. 114-123.
25. Оксенюк Р. Боротьба трудящих за перемогу Радянської влади на Волині (1917 – початок 1918 рр.). – Луцьк: Волин. обл. вид-во, 1958. – 31 с.
26. Оксенюк Р. Нариси історії Волині: Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861 – 1939). – Львів: Вища школа, 1970. – 276 с.
27. Павлюк Ігор. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмищини та Підляшшя. 1917 – 1939 рр. Львів: Каменяр, 2001. – 285 с.
28. Пасюк І. Воєнні дії на Волині 1916-1919 рр. в спогадах Маннергейма та його сучасників / І. М. Пасюк. – Луцьк: Волинські старожитності, 2011. – 76 с.
29. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917-1920). Док. і матеріали. – Львів: Кн.-журн. вид-во, 1957. – 692 с.
30. Соловійов О. Економічне становище Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник ВДУ. № 2.

Серія історія. – Луцьк: Вежа, 1997. – С. 35-40.

31. Соловійов О. Політична ситуація на Волині в роки Першої світової війни // Матеріали XLII наукової конференції ВДУ. Ч. 2. – Луцьк, 1996. – С. 58-59.

32. Соловійов О. М. Українсько-польське протистояння в українському селі (друга половина XIX – початок XXст.) // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2002. – № 3. – С. 90-94.

33. Соловійов О., Соловійов С. Українські січові стрільці на Волині // Науковий вісник ВДУ. Вип. 3. Серія історія. Вип. 1. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 99-103.

34. Тинченко Ярослав. Армія України 1917 – 1920. Серія. Уніформа армій мира. – М.: ООО «Восточный горизонт», 2002. – 140с.

35. Трембіцький В. Позиція Великої Волині в Українській державі 1918 року. – Вінніпег-Нью-Йорк, 1993. – С. 60-61.

36. Тригуб П. На захисте завоеваний Великого Октября. – К.: Одеса: Вища школа, 1987. – 149 с. (Волинська губ. – с. 14, 16-18, 24; Ковельський, Луцький і Володимир-Волинський повіти – с. 28).

37. Українська історіографія на зламі XX – XXI століть: здобутки і проблеми. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 512 с.

38. Українська революція на Хмельниччині. 1917 – 1920. Матеріали обласної молодіжної науково-краєзнавчої конференції. – Хмельницький-Красилів, 1998. – 168 с.

39. УСС на Волині // Українські Січові Стрільці, 1914 – 1920. – Львів, 1991. – С. 113-116.

40. Цап М. До історії військових поховань (1916 року) на Волині // Волинський православний вісник. Ч. 2. – Луцьк, 1998. – С. 104-106.

Тимофій ГЕРАСИМОВ, Іван РОМАНЮК, Олександр ВІТЮК (Вінниця)

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ МІСТ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1914 – 1917 рр.)

Перша світова війна залишила глибокий слід в історії українського народу. Вбивство ерцгерцога ФранцаФердинанда 28 червня 1914 р. здетонувало цілу низку масштабних потрясінь військового, соціально-економічного, культурного та психо-емоційного характеру. Тотальний характер війни, що передбачав боротьбу не лише армій, але й усіх націй, назавжди змінив тогочасне суспільство. З тією ж легкістю та швидкістю, як гарячий ніж пронизує масло, війна увійшла в життя Російської імперії, зробивши заручником амбіцій правлячих верхівок усе без винятку цивільне населення. І хоча більша його частина мала уявлення про воєнні дії лише з газет, листів із фронту та чуток, на долю мешканців найзахідніших регіонів випало нещастя бачити усі страхиття бойових дій на власні очі. Одним із них стала Західна Волинь.

Не дивлячись на те, що з часу тих воєнних лихоліть минуло сто років, упродовж яких у вітчизняній історіографії відбулася неодноразова зміна поколінь, історія міст західної частини Волинської губернії в роки Першої світової війни надалі покрита білими плямами. Відсутність тогочасної місцевої преси, дуже незначна кількість епістолярної спадщини й скромні ресурси державних архівів Волинської та Рівненської областей роблять джерельну базу занадто слабкою для проведення комплексних досліджень з міської історії досліджуваного регіону. За таких умов, не буде зайвим залучення інформації з газетних шпальт тих міст які перебували на відстані кількох сотень кілометрів від Західної Волині. Редакції таких місцевих видань, як «Юго-Западный край» (Вінниця), «Киевская мысль» (Київ) та, особливо, «Жизнь Волини» (Житомир) намагалися повідомляти своїм читачам найоперативніші новини з регіону. Попри всі сумніви щодо правдивості газетних публікацій (часописи слугували рупором воєнної пропаганди й суворо перевірялися військовою цензурою) вони певною мірою дозволяють пролити бодай тускле світло на життя міст Західної Волині, зокрема періоду їхньої окупації.

Цілком зрозуміло, що протягом 1914 – 1917 рр. правобережних газетярів найбільше цікавили події, пов'язані з ходом воєнних дій у західній частині Волинської губернії. Так, 14 вересня 1914 р. (всі дати подаються за новим стилем) житомирська газета «Жизнь Волини» розповіла про церемонію поховання полеглих у боях під Володимиром-Волинським російських та австро-угорських солдатів, після невдалої спроби останніх захопити найбільш західне у Волинській губернії місто. Тоді з військовими почестями було поховано 8 убитих австро-угорців. Зазначалося, що разом із оборонцями міста в поховальній процесії взяв участь полонений австро-угорський гусар [1, с. 4].

Восени 1915 р., після відомих подій, відбулася активізація правобережних газет в напрямку висвітлення життя окупованих західноволинських міст. Таким способом газетярі, з одного боку,